

KAVRAMSAL MAKALE

Türkiye’de Yaşanan Ekonomik Krizler ve Sosyo Ekonomik Etkileri

Prof. Dr. Ceyhun HAYDAROĞLU, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Bilecik, e-posta: ceyhun.haydaroglu@bilecik.edu.tr
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2886-6474>

Berker ÇIRAK, Yüksek Lisans Öğrencisi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bilecik, e-posta: berkercirak@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-3850-5529>

Öz

Ekonomik krizler tarih boyunca devlet ve toplumları etkilemiş, sosyal ve politik değişimlere neden olmuştur. Tüm dünyayı etkileyen 1929 krizi ve yarattığı sonuçlar, ekonomik krizlerin toplumlar üzerinde ne denli büyük etkiler bırakabileceğini gösteren ilk büyük kriz olmuştur. 2. Dünya savaşı döneminde yaşanan ekonomik bunalımlar, 1970’li yılların başında ortaya çıkan petrol krizi 20.yüzyılda ortaya çıkan diğer önemli krizler olmuştur. 1980 sonrasında yaşanan önemli politik ve ekonomik değişimler krizlerin yapısını da değiştirmiştir. Küreselleşme olgusunun ortaya çıkmasını takiben üretim faktörleri ülkeler arasında kolaylıkla yer değiştirebilmeye başlamıştır. Gelişmekte olan ülkeler sermaye faktörüne ihtiyaç duyarken, sermaye sahipleri ise yüksek getiri arayışında olmuşlardır. Finansal piyasaların derinleşmemesi, gerekli regülasyonlar ile kurumsal ve hukuksal altyapının hazır olmaması nedeniyle birçok ülke krizlerle karşı karşıya kalmıştır. Güney Amerika ülkeleri, Asya ülkeleri gibi Türkiye de bu dönemde krizlerle karşı karşıya kalmıştır. Bu makalede 1994 ve 2001 krizleri ile 2008 küresel finans krizinin ortaya çıkışları ve Türkiye Ekonomisi üzerindeki etkilerinin yanı sıra yarattığı sosyo-ekonomik sonuçlar incelenmiştir.

* Bu çalışma Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalında, Prof. Dr. Ceyhun HAYDAROĞLU danışmanlığında Berker ÇIRAK’ın “Türkiye’de Yaşanan Ekonomik Krizlerin Sosyo-Ekonomik Etkileri” isimli Yüksek Lisans tezinden faydalanarak hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Krizler, Ekonomik Değişim, Küreselleşme, Finansal Piyasalar.

Makale Gönderme Tarihi: 17.04.2024

Makale Kabul Tarihi: 05.08.2024

Önerilen Atıf:

Haydaroglu, C. ve Çırak, B. (2024). Türkiye’de Yaşanan Ekonomik Krizler ve Sosyo Ekonomik Etkileri, *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(8): 640-661.

Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences

2024, 7(8): 640-661. DOI:[10.26677/TR1010.2024.1433](https://doi.org/10.26677/TR1010.2024.1433)

ISSN: 2667-422X Dergi web sayfası: www.sobibder.org

CONCEPTUAL PAPER

Economic Crises in Turkey and Their Socio-Economic Effects

Prof. Dr. Ceyhun HAYDAROĞLU, Bilecik Şeyh Edebali University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Bilecik, e-mail: ceyhun.haydaroglu@bilecik.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2886-6474>

Berker ÇIRAK, MSc. Student, Bilecik Şeyh Edebali University, Institute of Graduate Programs, Bilecik, e-mail: berkercirak@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-3850-5529>

Abstract

Economic crises have affected states and societies throughout history and have caused social and political changes. The 1929 crisis, which affected the whole world, and the consequences it created, was the first major crisis to show how big effects economic crises can have on societies. 2. The economic crises experienced during the World War II and the oil crisis that emerged at the beginning of the 1970s 20. there have been other important crises that have emerged in the century. The significant political and economic changes experienced after 1980 also changed the structure of the crises. Following the emergence of the phenomenon of globalization, factors of production have started to be able to shift easily between countries. Dec. While developing countries need the capital factor, the owners of capital have been looking for high returns. Many countries have faced crises due to the lack of deepening of financial markets, the lack of necessary regulations, and the lack of ready institutional and legal infrastructure. Turkey, like South American countries and Asian countries, has faced crises during this period. In this article, the emergence of the crises of 1994 and 2001 and the global financial crisis of 2008 and their effects on the Turkish economy, as well as the socio-economic consequences created by them, are examined.

Keywords: Economic Crises, Economic Change, Globalization, Financial Markets.

Received: 17.04.2024

Accepted: 05.08.2024

Suggested Citation:

Haydaroglu, C. and Çirak, B. (2024). Economic Crises in Turkey and Their Socio-Economic Effects, *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 7(8): 640-661.

GİRİŞ

Ekonomik krizler makroekonomik göstergeler üzerinde önemli değişiklikler yarattığı gibi sosyal yapı ve toplumsal huzuru da etkilemektedir. Krizler toplumlar üzerinde önemli tahribatlar bırakmaktadır. Krizin ardından uygulamaya konulan programlar ile ekonomik istikrar sağlanmaya çalışılırken toplumun tamamının ya da bir kısmının refahını bozucu etkiler ortaya çıkabilmektedir. Ekonomik krizler toplumlar üzerinde işsizlik, gelir dağılımı adaletsizliği, sosyal yapıda değişimler gibi olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir.

Türkiye ekonomisinde 1970'li yıllarda yaşanan dar boğazların ardından 24 Ocak 1980 kararları ile ithal ikameci sanayileşme anlayışı terk edilerek ihracata dönük sanayileşme politikası kabul edilmiştir. Devam eden süreçte finansal serbestleşmeye yönelik adımlar hızlı şekilde atılmıştır. Hızlı dönüşüm süreci ekonomik yapıda birtakım dengesizlikleri de beraberinde getirmiş ve krizlerin altyapısını oluşturmuştur. 1980'lerin sonlarından 2000'li yılların başlarına kadar Türkiye ekonomisinde inişli çıkışlı bir görüntü olsa da 1994 ve 2001 yaşanan finansal bunalımlar ekonomik kriz olarak kabul görmektedir. 2008 yılında yaşanan Küresel Finans krizi ise yayılma etkisiyle tüm dünyayı etkilemiştir.

Yaşanan ekonomik krizler sosyal anlamda önemli tahribatlar yaratmaktadır. İşsizlik ve hayat pahalılığı başta olmak üzere önemli sonuçlar doğuran krizler yaşandıkları ülke ve bölgelerde büyük sosyal etkiler bırakabilmektedir. Artan işsizlik ve düşen gelirler sosyolojik ve psikolojik yönden toplumu ve bireyleri olumsuz etkilemektedir. Bazı kesimlerin sosyal yardıma olan ihtiyaçları artarken gelir dağılımının bozulmasıyla toplumsal huzur ve refahta bozulmalar görülmektedir. Devletlerin krizden çıkış için aldıkları tedbirler toplumun tüm kesimlerince adil şekilde yüklenilmediğinde orta ve alt gelir gruplarında uzun yıllar sürebilecek yoksulluğa neden olmaktadır.

Ekonomik krizler tarihin farklı dönemlerinde ülkelerin ve toplumların ekonomik ve politik yapıları üzerinde önemli etkiler bırakmıştır. 1980'li yıllardan itibaren küreselleşmenin hız kazanmasıyla krizlerin ülkeler arasındaki transferi kolaylaşmıştır. Sermayenin kolay ve hızlı şekilde yer değiştirmesi finansal yapıları zayıf olan ülkeleri krizlere daha açık hale getirmiştir. Ekonomik krizlerin makroekonomi üzerindeki etkilerinin yanı sıra sosyo-ekonomik etkileri toplumların refah ve huzurunu etkilemektedir. Bu çalışmanın amacı ekonomik krizlerin makroekonomik etkilerinin yanı sıra sosyoekonomik etkilerinin de incelenmesidir. Çalışmada ekonomi üzerinde yıkıcı etkiler bırakan 1994, 2001 ve 2008 krizleri ve bu krizlerinin yarattığı sosyo ekonomik etkiler incelenmiştir.

1994 EKONOMİK KRİZİ VE SOSYO-EKONOMİK ETKİLERİ

24 Ocak 1980 kararları sonrasında Türkiye ekonomisi hızlı bir liberalleşme dönemine girmiştir. 1988 yılına kadar makroekonomik göstergelerde önemli iyileşmeler gözlemlenmiştir. 1989 yılına gelindiğinde ise piyasalarda tam serbestleşmeye gidilmiştir. Ekonomik altyapının ve kurumların tam olarak hazır olmadığı bir dönemde yaşanan hızlı serbestleşme önemli sorunları da beraberinde getirmiştir. Kısa vadeli sermaye akımlarının artması, ithalatın serbestleştirilmesi gibi politikaların uygulanması 1990'lı yılların başından itibaren dış ticaret açığı ve cari açık verilmesine neden olmuştur. Yine bu dönemde baskılanan reel ücretlerin serbest bırakılması da enflasyonu tetikleyici bir unsur olmuştur (Gaytancıoğlu, 2010: 142). 1994 yılında yaşanan kriz, özelde para krizi özelliklerini göstermektedir. Kamu açıklarının ulaştığı yüksek düzeyler ve politika yapımcıların yüksek iç borç faizi nedeniyle borçlanmadan kaçınan politika arayışları 1. nesil para krizi modelleriyle uyum sağlamaktadır.

1994 krizinin en önemli nedenlerinden birisi sürdürülemez boyutlara ulaşan kamu açıklarıdır. Bütçe açığı ve cari açığın yüksek boyutlara ulaşması ekonomi için bir risk oluştururken hükümetin de bu açıkları borçlanma dışında yöntemlerle kapatma arayışına girmesi güven eksikliği yaratmış ve krizin ortaya çıkışını hızlandırmıştır. 1989 yılından itibaren yurtiçi tasarrufların yetersiz olması nedeniyle iç borçlanmayla kapatılmaya çalışılmıştır. Özellikle kısa vadeli sermaye akımlarına olan bağımlılık yüksek faiz düşük kur gibi bir denge oluşmasına neden olmuştur. Böyle bir durumda yabancı sermayenin ani çıkışının ekonomi üzerinde tahribat yaratması kaçınılmaz olmaktadır.

1994 krizi öncesinde bütçe açıklarını arttıran birtakım sebepler bulunmaktadır. Baskılanan reel ücretlerin 1988 sonrasında serbest bırakılmasıyla kamu kesiminde çalışanlara önemli oranlarda zamlar yapılmıştır. Yapılan büyük zamlar personel giderlerinde önemli artışlara neden olmuştur. Yine bu dönemde tarım sektörüne yapılan aşırı desteklemeler de bütçe üzerinde olumsuz etki yaratmıştır. Körfez krizi ve terör olayları nedeniyle savunma harcamaları da bu dönemde artış göstermiştir. Yine kamu kesimine ait olan KİT'ler ile kamu bankalarının görev zararları da kamu açıklarını etkileyen unsurlar olmuştur. Açıkları kapatmak amacıyla yapılan aşırı borçlanma ve sürekli artan faiz ödemeleri kısır bir döngüye sebep olmuş ve krizi tetikleyen etkenlerden birisi olmuştur.

24 Ocak 1980 kararları ile ihracata dönük sanayileşme politikası hayata geçirilmiş ve ihracatın desteklenmesi ithalatın ise serbest bırakılması söz konusu olmuştur. 1989 yılında tam finansal serbestleşmeye geçilmesiyle birlikte Türk Lirası reel olarak değer kazanmaya başlamıştır. Değerli TL nedeniyle dış ticaret olumsuz etkilenmeye başlamıştır. İthal ürünlerin görece ucuz kalması nedeniyle nihai ürün niteliğinde olan mallara olan talep önemli ölçüde artmıştır. 1987 yılında 4 milyar dolar olan dış ticaret açığı 1993 yılına gelindiğinde 14 milyar dolara ulaşmıştır. 1993 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı % 52'ye kadar düşerken dış ticaret açıkları 1992 yılında GSMH'nin %3'ü iken 1993 yılı sonunda % 8.5'a kadar yükselmiştir (Celasun, 1998: 5).

Aşırı değerli hale gelen Türk lirası ve ithalat ihracat dengesinin bozulması dış ticareti sürdürülemez bir noktaya getirmiştir. Dönemin başında ihracata dayalı bir ekonomik büyüme hedeflendiyse de 1993 yılı sonuna gelindiğinde tam tersi bir durum ortaya çıkmıştır.

Birçok gelişmekte olan ülkede olduğu gibi Türkiye'de de enflasyon bir ekonomik sorun olarak var olmuştur. 1980'li yıllarda reel ücretlerin düşük tutulması yönünde bir politika izlenmiştir. Kamu kesimi KİT'ler üzerinden ürettiği ürünlerin fiyatlarını düşük tutarak mal fiyatlarının yükselmesini engellemeyi hedeflemiştir. Aynı dönemde reel ücretler de baskılandığından enflasyonun bir süre kontrol altında tutulması mümkün olmuştur.

1988 yılına gelindiğinde bu politika sürdürülemez hale gelmiştir. Hem siyasi hem de ekonomik gerekçelerle 1988 -1989 yıllarında ücretlerde önemli iyileştirmeler yapılmıştır. Bu dönemde ücretlerde özel sektörde %129 kamu sektöründe ise %188 oranında zamlar yapılmıştır (Celasun, 1998: 5). Artan gelirlerin tüketimi tetiklemesiyle bu dönemde enflasyon yükselmeye başlamıştır. 1988 yılına kadar baskılanabilen enflasyon bu tarihten sonra yüksek ve yatay bir seyir izlemiş ve düşürülmesi mümkün olamamıştır. 1993 yılı son çeyreğine kadar %50'lerin üzerinde bir seyir izleyen enflasyon ekonomiye ilişkin beklentileri ve fiyat-ücret dengesini bozan bir unsur olmuştur. 1993 yılı sonuna gelindiğinde ise enflasyon büyük bir patlama yaparak hiper enflasyon oranlarına ulaşmıştır. Bu dönemde enflasyon ekonomik krizin hem sebebi hem de sonucu olan bir makroekonomik gösterge olarak öne çıkmıştır.

Türkiye ekonomisinde 1987 yılından 1993 yılına kadar açıkların dış borçlanma yerine iç borçlanmayla kapatılması tercih edilmiştir. 1993 yılında iş başına gelen hükümet bu anlayışı terk etmiştir. Yurt içi faiz oranlarının yüksek olduğu gerekçesiyle dış borçlanma arttırılmaya başlanmıştır. Alınan borçla tüketim harcamaları ve iç borçlar finanse edilmeye çalışılmıştır. Yine

bu dönemde para arzı arttırılarak hem borçların ödenmesi hem de iç borç faiz oranlarının düşürülmesi hedeflenmiştir. Kamunun katlanmak zorunda olduğu aşırı faiz yükü hükümet tarafından suni bir şekilde düşürülmek istense de başarılı olunmamıştır. 1993 yılında Kamu kesimi borçlanma gereği önemli oranda artmıştır.

Bu dönemde kamu açıkları genellikle iç borçlanma yoluyla finanse edilmek istenmiştir. Birinci nesil krizlerde sıklıkla yapılan yüksek kamu açıklarının merkez bankası aracılığıyla finanse edilmesi hatası krizi tetikleyen unsurlardan olmuştur (Özatay, 2020: 89). Hazinesin borçlanma faizleri ülkenin içerisinde bulunduğu şartlar nedeniyle oldukça yüksek seyretmekteydi. Yüksek faizler nedeniyle borçlanma yönteminin değiştirilmesi istenmiş, iç borçlanma yerine Merkez Bankasınca Hazineye Kısa Vadeli Avans kullanımı olarak adlandırılan yöntem ile para basımı tercih edilmiştir.

Hazinesin borçlanma faizleri kriz öncesinde de oldukça yüksek seviyelerde seyretmekteydi. Enflasyonun da üzerinde reel bir getiriye sahip faiz oranları uygulanmaktaydı. Böyle bir durumda finansman ihtiyacını azaltmadan doğrudan finansman yönteminde değişikliğe gidilmesi önemli sorunları beraberinde getirmiştir. 1993 yılı sonlarında hazine ihalelerinin iptal edilerek iç borçlanma yönteminden vazgeçilmesi ile finansman yöntemi başta olmak üzere yapılan suni müdahaleler Türkiye ekonomisine olan güvenin azalmasına yol açmıştır (Çöğür, 2012: 89). Yapılan bu değişiklik hem ülke ekonomisine güveni sarsmış hem kriz sürecini hızlandırmış hem de kriz sonrasında daha yüksek faizler ödenmesine neden olmuştur.

1994 krizine gidilirken ekonomik yapının önemli sorunlarından birisi bankacılık sektörünün açık pozisyonları olmuştur. 1989 yılından itibaren yaşanan serbestleşme döneminde bankacılık sektörü de hızlı şekilde dışa açılmıştır. 1994 yılına gelen süreçte bankalar kıyı ötesi borçlanmalara giderken ellerinde çoğunlukla Türk Lirası varlıkları tutmuşlardır (Celasun, 1998: 2). Bankaların açık pozisyonları ve bu pozisyonların kapatılması gerekliliğine olan inanç krizin hem nedenlerinden biri olmuş hem de krizi derinleştirmiştir.

Merkez Bankası bu dönemde yaptığı döviz satışlarının büyük bir kısmını ticari bankalara gerçekleştirmiştir. Bankalar ise döviz ulaştıklarında dövizin daha da yükseleceği beklentisi ile açık pozisyonlarını kapatma yoluna gitmişlerdir. Bu durum bir yandan döviz talebi arttırırken diğer yandan Merkez Bankası rezervlerinin erimesine neden olmuştur. Böyle bir ortamda kur yükselişi ve kriz beklentisi oluşurken ekonomi yönetimine olan güven azalmıştır.

1994 Krizinin Gelişimi

1980'li yılların sonunda yaşanan hızlı serbestleşme döneminin yarattığı yapısal birtakım problemler sürerken 1993 yılından itibaren ekonomi politikasında yapılan hatalar krizin gelişimini hızlandırmıştır. Hükümet öncelikle Hazinesin TCMB'ye olan borçlanma yasal sınırını değiştirmek istediğini ilan etmiştir. Yasal olarak Hazinesin TCMB'ye olan borcu o yıl bütçesinin %15'ini geçmemekteydi. Yapılan yasal değişiklikle hem hazinesin borcu silinmiş hem de ek bütçe yasalaştırılmıştır. Böylece Hazine'nin tekrar TCMB'den borçlanabilmesi için bir fırsat yaratılmıştır. Karşılıksız para basımı anlamına gelen bu hareket kurlara olan talebi arttırarak ve krizi tetikleyen ilk unsurlardan birisi olmuştur.

Yine bu dönemde hükümet yüksek faizlerden rahatsız olduğunu belirtmiş hazinesin borçlanma ihalelerinde bankalardan gelen taleplerin çok azını karşılarken birçok ihalede iptal edilmiştir. Tahvil ve bono ihalelerinin yapılamamasından kaynaklı ihtiyaç ise TCMB avanslarından kullanılmaktaydı. Hazinesin çekmiş olduğu avanslar TCMB rezervlerini önemli ölçüde eritmiştir.

Düşük faiz politikası izleneceğinin ilan edilmesi ve izlenen gevşek para politikası bu dönemde borsanın bir süre yükselmesine sebep olmasında dövizin yükseleceği beklentisiyle borsadan çıkışlar yaşanmaya başlamıştır. Döviz olan talep sürekli artarken, kamu otoritesinin yüksek olduğunu düşündüğü faizlerden borçlanmama ısrarı sürmüştür.

Bu dönemde yapılan bir başka hata ise DİBS tutanların gelirlerine % 5 vergi getirilmesi olmuştur. Zaten talebin oldukça azaldığı tahvil ve bono piyasası bu gelişmeden de olumsuz etkilenmiştir. Yapılan zincirleme hataların ardından dolara talep giderek artmış Ocak 1994'te 19.000 TL/dolar olan kur Nisan ayına gelindiğinde 38.000 TL/dolar seviyesine çıkmıştır. Yaşanan kriz sonrasında enflasyon %130'ların üzerine çıkarken, ortalama faizler %400'lere yükselmiştir (Özatat, 2020: 79-95).

1994 yılı başında yaşanan krizin ardından enflasyon ve kur başta olmak üzere birçok makroekonomik gösterge bozulurken geleceğe dönük olumsuz beklentiler de artmıştır. Hazine iç borçlanma yapmakta zorlanmaya başlamıştır. Bu ortamda ekonominin yeniden istikrara kavuşabilmesi için 5 Nisan 1994 kararları alınmıştır. Bu kararların başlıcaları şunlardır: (Susam vd., 2020: 150).

- Türk lirasının %39 oranında devalüe edilmesi,
- Döviz kurlarının serbest bırakılması, kurların 10 banka verilerine göre belirlenmeye başlaması,
- 10 yıllık aranın ardından IMF ile stand by anlaşmasına gidilmesi,
- Hazinesinin Merkez Bankası'ndan alacağı avansa sınır getirilmesi,
- Kit ve Tekel ürünlerinin pahalılaştırılması, akaryakıtla ilişkin kesintilerin arttırılması,
- Konsolide de bütçe açığının ve kamu kesimi borçlanma gereğinin düşürülmesi,
- Bazı vergiler konulması.

Alınan tedbirlerin ardından para ve döviz piyasalarında rahatlama sağlanmış, yükselen faizler ve mevduat garantisizliği mevduatlar artış göstermiş, ekonomide kısa süreli istikrar sağlanmıştır.

1994 Krizinin Sosyo-Ekonomik Etkileri

1994 yılında hem enflasyon hem de işsizlik artışı bir arada yaşanmıştır. Uzun süre ısrar edilen yanlış para politikası uygulamaları ekonomik yapıda önemli tahribatlar yaratmıştır. Krizin ardından özelleştirmelerde geç kalınırken kamu gelirleri istenen düzeyde arttırılamadığından bu yıllardan sonra da yüksek faizle borçlanma mecburiyeti devam etmiştir. 1994 yılında kontrolsüzce uygulanan genişletici para politikasının hane halkı açısından en negatif yanlarından birisi yükselen enflasyon oranları olmuştur. Enflasyon oranları daha önceki yıllarda görülmedik düzeyde yükselişler göstermiştir. Krizin bu yönüyle en olumsuz etkilediği kısım ücretli çalışanlar olmuştur.

İşsizlik oranı ve eksik istihdam oranı 1994 yılında bir önceki yıla göre artmıştır. İşgücü piyasasında görülen en olumsuz etki ise reel ücretlerde yaşanmıştır. Çok yüksek enflasyonun yaşandığı bu dönemin ardından uygulanan istikrar politikalarında krizin yükü çalışan kesime yüklenilmiştir. Kamu kesimi dışındaki ücretli çalışanların reel gelirleri bu dönemde %20'nin üzerinde azalmıştır (Koyuncu ve Şenses, 2004: 20).

1994 yılında GSMH %6.1 oranında düşmüştür. 1993 yılında KBDMG 3,004 dolar iken 1994 krizi sonrasında 2,184 dolar olmuştur. Yaşanan bu gelir kaybı toplumsal refahı olumsuz etkilemiştir. Devam eden dönemde yaşanan diğer siyasi ve ekonomik krizler 1990'lı yılların kriz yılları olarak da anılmasına neden olmuştur.

1989 yılında başlayan finansal serbestleşme süreci ile 1994 krizine giden dönemde uygulanan politikalar ve yaşanan ekonomik krizin bir diğer olumsuz etkisi de gelir dağılımı üzerinde gözlemlenebilmektedir. DİE'nin 1987 ve 1994 yıllarında gerçekleştirdiği hane halkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi gelir dağılımındaki bozulmayı göstermiştir. Buna göre toplumun en yüksek gelirli %20'lik bölümü toplam gelir içerisindeki payını %10 oranında arttırırken bunun dışında kalan tüm gelir gruplarının payı azalmıştır (Koyuncu ve Şenses, 2004: 23). Gelir dağılımı üzerinde yaşanan bu bozulma Gini katsayısına da yansımıştır. 1987'de 0.44 olan Gini katsayısı 1994'e gelindiğinde 0.49'a çıkmış, yani gelir dağılımı anlamlı bir şekilde bozulmuştur.

Sonuç olarak 1994 krizi sonrasında enflasyon patlamış, işsizlik artmış, reel ücretler gerilemiştir. Bununla birlikte devam eden süreçte uygulanan istikrar politikalarında krizin yükü krizden en çok etkilenen kesimlerin üzerinde kalmaya devam etmiştir. Bu dönemde tasarruf sahipleri gerek kurlardaki yükseliş gerekse yüksek faiz oranlarıyla önemli gelirler elde edebilmişken, daha alt gelir düzeyinde bulunan kesimler enflasyonun getirdiği hayat pahalılığını derinden hissetmiş ve krizin en çok etkilediği kesim olmuştur. 1994 krizi sonrasında emek piyasası başta olmak üzere ekonomik göstergelerdeki değişimler krizin sabit ücretliler ve düşük gelir grupları aleyhine önemli sosyoekonomik etkiler yarattığını göstermektedir.

2001 EKONOMİK KRİZİ VE SOSYO EKONOMİK ETKİLERİ

1994 Ekonomik krizinin ardından Türkiye ekonomisindeki yapısal problemler var olmaya devam etmiştir. Yüksek kamu açıkları, yüksek enflasyon, sürdürülmesi güç hale gelen iç ve dış borçlanma, bankacılık sektörünün taşıdığı riskler ve yüksek açık pozisyonları 2001 krizine giden süreçte Türkiye ekonomisinin temel problemleri olmaya devam etmiştir. Bunlarla birlikte 1997 yılında yaşanan Asya krizinin yayılma etkisi, siyasi istikrarsızlıklar, hatalı ekonomi politikası uygulamaları ve kamu bankaları başta olmak üzere kamu kaynaklarının verimsiz kullanımı da krizi tetikleyen diğer unsurlar olmuştur.

Kamu açıkları 1990'lı yıllar boyunca ekonominin önemli sorunlarından birisi olmuştur. Kamu kesiminin büyüklüğü ve uygulanan yanlış politikalar nedeniyle kamu açıkları sürekli artış göstermiştir. Vergi sisteminin etkin olmayışı, kayıt dışı ekonomi, düşük sermaye birikimi, KİT'ler ve sosyal güvenlik kuruluşları başta olmak üzere kamunun finansman açıkları gibi yapısal nedenler kamu açıklarının giderek artmasına neden olmuştur (Dönek, 1999: 41).

Kamu açıkları yaşanan krizlerin hem nedeni hem de sonucu olmuştur. 1980 sonrası yaşanan ekonomik krizler sonrasında oluşan açıklar devlet tarafından yüklenilmiştir. Artan kamu açıkları ekonominin temel problemlerinden birisi olarak diğer krizlere zemin hazırlayan etkenlerden biri olmuştur. Yüksek kamu açıkları; iç ve dış borçlanma, para basma gibi yöntemlerle finanse edilmeye çalışıldığından makroekonomik göstergeleri de olumsuz etkileyerek istikrarsızlığı arttıran ve krizleri tetikleyen önemli nedenlerden birisi haline gelmiştir. 1995 yılında KKBG'nin GSMH'ya oranı % 5,2 iken 2000 yılına gelindiğinde ise bu oran % 12.5'e ulaşmıştır. Bu dönemde KKBG'deki artışların en önemli nedenini bütçe açıkları oluşturmuştur.

Kamu Harcamaları/GSMH oranı 2000 yılına gelindiğinde % 49.3'e ulaşmıştır. Kamu harcamalarının dağılımında ise faiz harcamalarını da içeren transfer harcamaları 2000 yılında GSMH'nin % 25'ine ulaşmıştır. Faiz harcamalarının transfer harcamaları içerisindeki oranı 1997 yılında % 49'a kadar düşürebildiyse de 2000 yılına gelindiğinde % 67,5 e yükselmiştir (Sakal, 2002: 187-190).

Kamu kesiminin artan açıkları borçlanmayı kaçınılmaz hale getirmiştir. TCMB'nin Hazine'ye kısa vadeli avans kullandırması enflasyonist baskıların artmasına neden olması başta olmak üzere geçmişteki olumsuz tecrübeler nedeniyle sınırlandırılmıştır. Bu dönemde gerek dış

konjonktür gerekse ulusal piyasaların istikrarsız görünümü sebebiyle gerekli miktarda dış borçlanma yapılamamıştır. Bu nedenlerle bu dönemde iç borçlanmaya ağırlık verilmiştir.

Kamu açıklarının para basılması yerine borçlanmayla finanse edilmesi tercih edilirken bu yöntemle borçlanma sürdürülebildiği sürece enflasyonun da kontrol edilebileceği öngörülmüştür. KKBG'deki artış zamanla sürekli borçlanmayı gerektirmiş, iç borçların artan faiz oranlarının ödemeleri için ise daha yüksek faizle borçlanılmış ve ekonomi borç-faiz sarmalına girmiştir. İç borçlanma hem parasal tabanı hem de talep miktarını arttırarak enflasyonist bir etki oluşturmuştur (Özgen, 1999: 362). Ayrıca iç borçlanmadaki yüksek faiz oranları nedeniyle özel sektör yurtdışından borçlanmış, sağladıkları kaynakları ise Hazineye satmıştır. Böylece özel sektörün borçları dış ülkelere kaynak transferine dönerken refah kaybına neden olmuştur.

Dönem boyunca hem iç borçlanma hem de dış borçlanma artarken, iç borçlanmadaki artış hızı kayda değer ölçüde daha fazla gerçeklemiştir. Artan borçlanma nedeniyle ekonomi üzerindeki riskler artarken, kamu gelirlerinin büyük kısmının faiz ödemelerine ayrılması kaynak dağılımını da olumsuz etkilemiştir. Kamu açıklarının finansmanı ve sürekli finansman ihtiyacı nedeniyle ortaya çıkan borç-faiz sarmalı 1990'lı yıllar boyunca ekonomi üzerindeki önemli risklerden birisi olmuştur.

Ekonominin büyümesi ve kalkınması için yatırımların finansmanı özellikle Türkiye gibi tasarruf açığı olan ülkeler için büyük önem arz etmektedir. Bu anlamda bankacılık sektörü önemli bir aracı rolünü üstlenmektedir. 1980'li yıllarda başlayan finansal liberalleşme dönemi bankacılık sektörünün gelişimini hızlandırmıştır. Bu dönemde kurumsal altyapı tam anlamıyla hazır olmadan başlanan dönüşüm sürecinin problemleri diğer alanları olduğu gibi bankacılık sektörünü de etkilemiştir. Gerekli yasal düzenlemelerin ve regülasyon kurumlarının olmadığı bir ortamda bankaların faiz yarışına girmesiyle dönemin ilk Bankacılık krizi 1982 yılında yaşanmıştır.

1980'li yılların ikinci yarısından itibaren bankacılık sektöründe kırılganlık yaratan gelişmelerin ilki iç borçlanma yönteminin kullanılması olmuştur. TCMB kaynakları ile kamu açıklarının kapatılmasının enflasyonist etki doğuracağı öngörüsü ile iç borç ile finansman yöntemi tercih edilmeye başlanmıştır (Ardıç, 2004: 135). Böyle bir ortamda bankaların önceliği kamuya borç vermek olmaya başlamıştır. Üretken yatırımlara kaynaklık etmek yerine bankacılık sektörü kamu sektörünün yüksek faizli kâğıtlarını almayı tercih etmeye başlamıştır. Devlet garantisinin olduğu kamu tahvil ve bonoları bankalar için risksiz getiri aracı olarak kullanılmıştır. Ticari ve sınai kredilerle ekonomik büyümeyi desteklemek yerine bankalar kısa vadeli hazine bonolarına yatırım yapmaya devam etmiş ve banka kaynakları verimsiz kullanılmıştır.

1990'lı yıllarda Bankacılık sektöründe ahlaki tehlike problemleri de ortaya çıkmaya başlamıştır. 1994 krizi sonrasında riski azaltıcı bir önlem olarak devreye konulan mevduat garantisi uygulaması sonraki yıllarda sektörü olumsuz etkilemiştir. Kamu tarafından verilen güvence ile riskleri kamu üstlenirken bankacılık sektörü özensiz ve kontrolsüz bir tutum sergilemeye başlamıştır.

Bu dönemde ahlaki tehlike artışının nedenlerinden birisini de bankaların sahiplik yapıları ve verdikleri krediler oluşturmuştur. Bazı özel bankalarca aile şirketleri ve holdinglere verilmiş olan krediler bankaların bilançolarını olumsuz etkilemeye başlamıştır (Uygur, 2003: 50). Takipteki kredi oranları 2001 yılına doğru önemli bir artış göstermiştir. Kamu bankaları ise bu dönemde oluşturdukları görev zararı ile ahlaki tehlike artışına neden olmuşlardır.

Bankacılık sektörü için bir diğer risk unsurunu ise açık pozisyonları ve döviz yükümlülükleri yaratmıştır. Finansal serbestleşmeyle birlikte dışarıdan borçlanmanın kolay hale gelmesi bankaları yabancı kaynaklara yöneltmiştir. Bankalar döviz cinsinden borçlanıp yüksek getirili

kamu kâğıtlarına yatırım yapmışlardır. TL'nin nispi olarak değerli olduğu dönemde yapılan dış borçlanmalar bankacılık sektörü için bir kur riski oluşturmuştur. Bununla birlikte aynı dönemde yüksek enflasyon ve kriz beklentisi nedeniyle dövize bir talep oluşurken bankalardaki Döviz Tevdiat Hesapları da önemli oranda artış göstermiştir.

Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizine giden süreçte bankaların içinde bulunduğu durum krizi tetikleyen unsurların başında gelmiştir. Bu dönemde kamu bankaları ve özel bankaların riskleri farklılık göstermiştir. Kamu bankalarında görev zararları temel problem olmuştur. Her ne kadar zararların hazine tarafından karşılanacağı taahhüt edildiyse de ödemelerin zamanında yapılamaması kamu alacaklarını hızla büyütüştür. Nakit açıklarının hızla büyümesi kamu bankaları için likidite riskinin oluşmasına neden olmuştur. Özel bankalar ise aktiflerini daha çok dış borçlanma yolu ile finanse etme yoluna gittiklerinden kur riski ile karşı karşıya kalmışlardır (Özatay ve Sak, 2002: 14).

Türkiye ekonomisi kendi dinamiklerinden kaynaklanan sorunların yanı sıra 1997 Asya krizinin de bulaşıcılık etkisine maruz kalmıştır. Krizden çıkmak için Güneydoğu Asya ülkeleri ve Rusya ihracat gelirlerini arttırmak amacıyla ulusal paralarını devalüe etmiş bununla birlikte damping benzeri uygulamalara başvurmuşlardır. Bu durum Türkiye'nin üçüncü ülkeler karşısındaki rekabet gücünü zayıflatmıştır. Ayrıca Rusya'ya yapılan bavul ticareti düşüşe geçtiğinden ihracat gelirleri azalmış, turizm gelirlerinde de önemli düşüşler yaşanmıştır (Kazgan, 2021: 223).

1999 yılında Marmara bölgesinde yaşanan deprem ekonomi üzerinde olumsuz etkilere neden olmuştur. O dönemde Türkiye'nin GSMH'nin % 34.7'sini üreten bölgede yaşanan doğal afet ekonomiyi derinden etkilemiştir. Özel sektör kanalında yaşanan sıkıntıların yanı sıra; vergi ertelemeleri, artan kamu harcamaları, kamu bankalarının görev zararları gibi etkilerle kamu maliyesine önemli yükler eklenmiştir. Deprem mali yükünün GSMH'ye oranı 1999 yılında %1, 2000 yılında ise % 1.7 olarak gerçekleşmiştir (Aktürk ve Albeni, 2002: 12).

Kriz Öncesi Gelişmeler ve Krizin Oluşumu

1990'lı yılların sonuna gelindiğinde yapısal problemleri devam etmekte olan Türkiye ekonomisinde gerek ulusal düzeyde hazırlanan programlar gerekse de IMF ile yapılan anlaşmalar ile enflasyon başta olmak üzere ekonomideki olumsuz gidişatın önüne geçilmeye çalışılmıştır.

1998 yılında hükümet yapısal sorunlara çözüm bulmak amacıyla reformları içeren bir Ulusal Program hazırlamıştır. Para arzının düzenlenmesi ve maliye politikası önlemlerini içeren paket, 1998 yılında beklenen enflasyonun %50 olacağı hedefiyle yürürlüğe girmiştir. Kamu kesimindeki ücret artışları ve desteklemelerin hedeflenen enflasyon oranına göre düzenlenirken, döviz kurlarındaki artışın da hedeflenen enflasyon oranı ile sınırlanması öngörülmüştür.

1998 yılının Haziran ayında IMF ile 1.5 yılı kapsayan bir Yakın İzleme Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşmaya göre; bankacılık, sosyal güvenlik, tahkim, özelleştirme ve tarımsal destekleme alanlarında gerekli kararlar alınacak ve düzenlemeler yapılacaktır. Anlaşma sonunda ise 2000 yılından başlayarak orta vadeli bir Enflasyonla Mücadele Programı uygulanması hedeflenmiştir.

1998 yılı sonunda TEFE %71.8'e düşürülebildiyse de programda öngörülen %50 enflasyon hedefine ulaşamamıştır. 1999 yılında ise dışsal faktörler ekonomi üzerinde olumsuz etkilere neden olmuştur. Marmara bölgesinde yaşanan iki büyük deprem, kuraklık nedeniyle tarımsal üretimde meydana gelen düşüş gibi etkenler ekonomiyi olumsuz etkilemiştir. 1999 yılında GSMH %6.1 oranında küçülürken, iç ve dış borcun GSMH'ya oranları ile bütçe açığı artış göstermiştir.

1999 yılı sonunda IMF'ye yazılan bir niyet mektubu ile 2000 yılından itibaren üç yıllık bir dönemi kapsayan Enflasyonu Düşürme Programı uygulanmaya başlanmıştır. IMF destekli bir istikrar programı ile makroekonomik göstergelerin düzeltilmesi ve ekonominin sürdürülebilir bir büyüme ortamına kavuşması amaçlanmıştır. 2000 yılında uygulanmaya başlanan istikrar programı, 24 Ocak 1980 kararları ve 5 Nisan 1994 kararlarından uygulanmaya başlanması bakımından ayrılmaktadır. Daha önceki ekonomik krizlerde istikrar programı kriz sonrası uygulanmışken 2000 yılı Enflasyonu Düşürme Programı ise henüz kriz ortaya çıkmadan yürürlüğe konulmuştur.

Ekonominin içinde bulunduğu durum kamu otoritesini bir istikrar programı uygulamaya zorunlu kılmıştır (Kazgan, 2021: 226). GSMH'nin %29'na ulaşan iç borç oranının çevrilebilirliği konusundaki kuşkuvarın hükümeti IMF destekli bir program uygulamak zorunda bıraktığını belirtmektedir (Yükseler ve Çanakçı, 2000: 11-12). Kamu sektörünün açıklarını iç borçlanma ile finanse etmek zorunda olduğu gibi aynı zamanda net dış borç ödeyici pozisyonunda olmasından dolayı yüksek faizlerin sürdürülemez olduğunu, böyle bir ortamda enflasyonun da düşürülemeyeceğini dolayısıyla iç borcu dış borca çevirebilecek ve uluslararası piyasalara güven verecek bir programa ihtiyaç duyulduğunu belirtmektedir.

Programın temel amaçları üç yıllık bir sürenin sonunda enflasyonu tek haneye indirmek, reel faiz oranlarını düşürmek, ekonominin sürdürülebilir büyüme potansiyelini arttırmak ve kaynakların etkin kullanımını sağlamaktır.

Bu amaçlar çerçevesinde programın üç temel ayağı bulunmaktadır. İlki sıkı maliye politikası uygulamaları ile faiz dışı fazla yaratılması ve yapısal reformlar ile özelleştirmelerin gerçekleştirilmesidir. İkincisi enflasyon hedeflemesi ile uyumlu bir gelirler politikası uygulanmasıdır. Üçüncü ayak ise enflasyonu düşürmeye odaklanmış, ekonomide öngörülebilirliği arttıracak ve ekonomik birimlere uzun vadeli bakış açısını sağlayabilecek bir kur ve para politikası uygulanmasıdır.

Türkiye'de döviz kuru ile enflasyon arasındaki geçişkenlik nedeniyle politika yapıcı döviz kurunu programın çapası olarak belirlemiştir. Döviz kurunun çapa olarak kullanılması sonucunda belirli bir vadede ulusal paranın değerli hale geleceği ve bunun sonucunda dış ticaret dengesinin olumsuz etkileneyeceği öngörüldüğünden döviz kuru uygulaması belirlenen takvim üzerinden iki aşamaya ayrılmıştır. Öncelikli olarak 1 ABD doları +0.77 Euro'dan oluşan bir kur sepeti oluşturulmuştur. Program bu sepetin aşınmasının TCMB'nin ilan edeceği günlük kurlarla belirlenmesi ve yılsonuna kadar değer kaybı %20 olacak şekilde uygulanmıştır. İkinci 18 aylık dönemde ise 6 aylık sürelerle kur bandı uygulamasına geçilmiştir. Bant içerisinde kur değişimlerine müdahale edilmemesi bant dışına çıkıldığında ise alım ve satımlarla kurun tekrar bant içerisine dönmesi öngörülmüştür. Aynı dönemde net iç varlıklar ve net dış varlıkların toplamından oluşan para tabanı da sınırlandırılmıştır. Para tabanındaki artış net dış varlıklara endekslenmiş böylece enflasyonist baskının önüne geçilmek istenmiştir.

Döviz kurunun öngörülebilir hale gelmesiyle ekonominin istikrar kazanması amaçlanmıştır. Döviz kuru belirsizliğinin ortadan kalkmasıyla faizler üzerindeki risk priminin azalması ve böylece reel faizlerin düşmesi beklenmiştir. Düşük faiz ortamında kredi stokunun artması ve özel sektörün düşük maliyetle finansmana erişimi ile birlikte maliyetlerde düşüş öngörülmüş ve bunun da enflasyonun düşmesine katkı sağlayacağı düşünülmüştür.

Programın yapısal reformlar ayağında ise özelleştirmeler, kamu maliyesini düzenleyici önlemler, BDDK'nın kurulması, bütçe dışı fonların kapatılması, tarımsal desteklemelerde doğrudan gelir modeline geçilmesi gibi adımlar atılmıştır. 2000 yılının ilk yarısında reformlara ilişkin önemli adımlar atılırken devam eden süreçte reform düzenlemeleri tıkanmaya başlamıştır.

Özelleştirmelerde yaşanan gecikmeler, bütçe dışı fonların kapatılmasına ilişkin kararnamenin çıkmasının gecikmesi gibi gelişmeler IMF ile olan ilişkileri olumsuz etkilemiştir.

Programın para politikası ayağında ise parasal tabandaki artışın net dış varlıklara bağlanması ile TCMB para kurulu benzeri bir görevi yerine getirmeye başlamıştır. Bu model ile ülkeye yabancı para girişi ile para tabanının artması ve bu yolla da faizlerin düşmesi beklenmiştir. TCMB 2000 yılının Kasım ayında yaşanan krize kadar yılın büyük bir bölümü boyunca belirlenen hedefleri tutturmuş ve net iç varlıklar belirlenen bant içerisinde dalgalanmıştır.

Programın uygulamasının ilk aylarında önemli başarılar gözlemlenmiştir. Bir yandan sermaye akımları artarken faiz oranları düşüş göstermiştir. Bununla birlikte yapısal reformların bir kısmı 2000 yılının ilk yarısında hayata geçirilmiştir. Programın başarıyla uygulanması sonucunda sepet kurdaki artışlar, net varlıklar ve net dış varlıklara yönelik hedefler tutturulmuştur. Kamu kesimi dengesine yönelik maliye politikası hedeflerinde de olumlu sonuçlar gözlemlenmiştir. Büyüme oranı ise %6 olarak gerçekleşirken programda öngörülen hedef tutturulmuştur.

Esas amaçlarından birisi enflasyonu düşürmek olan istikrar programı uygulaması sonucunda enflasyon oranları hedeflenen seviyelere düşürülemedi. 2000 yılında TEFE %32.7 olarak gerçekleşmiş ve programda hedeflenen %20 oranı yakalanamamıştır. Bu durumda %20 enflasyon hedefiyle uygulanan sepet kurun değeri düşük kalmış ve TL yabancı paralar karşısında değer kazanmıştır. Bunun doğal bir sonucu olarak ithalat artmış, iç talep artarken ihracat gelirleri azalmış ve cari işlemler açığı %4'e ulaşarak programdaki hedefin oldukça uzağında kalmıştır. Dış ticaret açığının GSMH'ya oranı ise %11 düzeyine ulaşarak son yirmi yılın en yüksek seviyesine ulaşmıştır. İthal ikamesi ve ihracatın artışı beklenirken düşük kalan reel kur iç talebi ve ithalatı arttırmış, tasarruf eğilimini de düşürüp yatırımları olumsuz etkilemiştir. Programın ilk uygulamalarında düşen faiz hadleri çok kısa dönemde olumlu etkiler gösterdiyse de TL'nin değerlendirilmesi sonucu artan talep ile hem enflasyon hem de dış ticaret dengesi olumsuz etkilenmiştir.

Bankacılık, özelleştirme, tarım gibi alanlarda ise reformların yapılmasında geç kalınmış ve riskler giderek artmaya başlamıştır. İstikrar programı uygulanmaya başlandığında özel bankaların bilançolarında yüksek oranda bulunan devlet borçlanma senetlerinin çevrilebilirliği hakkında kuşku artmış ve bu da Kasım 2000 krizinin önemli tetikleyicilerinden olmuştur (Öztaş ve Sak, 2002: 4).

Kasım 2000 Krizi

2000 yılının sonlarına gelindiğinde ekonominin gidişatı kriz beklentisi yaratmıştır. Cari işlemler açığı bu dönemde yükselmiştir. Bankacılık sektörünün yapısal problemleri de kriz beklentisini arttırmıştır. Böyle bir ortamda devalüasyon beklentisi artarken bu da spekülasyon amaçlı döviz talebini arttırmıştır.

Bu dönemde TCMB uygulanan istikrar programı nedeniyle sıkı para politikasını sürdürmek istemiştir. Bankalar bir yandan açık pozisyonlarını kapatmak için döviz arayışına girerken döviz talebindeki artış TL talebini de arttırmıştır. Ticari bankaların artan döviz talebine bir de spekülasyon amaçlı yabancı talepleri eklenince döviz ve TL üzerindeki talep baskısı giderek artmaya başlamıştır.

2000 Kasım krizine giden süreçte bankacılık sektörü önemli bir rol oynamıştır. Bu dönemde kamu bankalarının görev zararlarının iç borç oranına dahil edilmediğinin anlaşılması bir güven bunalımı yaratmıştır. Özel bankaların ise ellerinde bulunan Devlet İç Borçlanma senetleri artan faizler nedeniyle önemli bir sorun haline gelmiştir. Cari işlemler açığının çok yüksek rakamlara

ulaşacağı beklentisi ve TL'deki aşırı değerlenme ile devalüasyonun kaçınılmaz olacağı beklentisi de krizin önemli nedenlerinden birisi olmuştur.

Sonuç olarak likidite darlığı ve artan TL talebi karşısında bankalar arası piyasada ortalama faizler çok hızlı şekilde artarak Kasım ayında % 80.5'e, en yüksek olarak ise % 316'ya ulaşmıştır (Kazgan, 2021: 229). Krizin temel kaynakları olan iç faiz artışı ve piyasadaki TL darlığı nedeniyle ellerinde önemli ölçüde hazine kağıtlarını bulunduran ticari bankalar kriz içerisine girmiş ve bir kısmı TMSF'ye devredilmiştir. Özellikle dönemin en kurumsal bankalarından birisi olarak görülen Demirbank'ın içine düştüğü durum nedeniyle TMSF'ye devri Kasım 2000 krizinin en önemli göstergelerinden birisi olarak öne çıkmıştır.

Kura dayalı istikrar programı uygulaması yılın büyük bölümünde enflasyonla mücadelede başarılı olmuş gibi görünse de yapısal reformların ve kamuya ek kaynak sağlaması öngörülen özelleştirmelerin yapımında geç kalınmıştır. Uygulanan düşük faiz ve kur çıpası nedeniyle büyüme suni olarak artarken TL aşırı değerlenmiş ve ithalat artma eğilimine girmiştir. TCMB uygulanan para ve istikrar politikasını değiştirmekte geç kalmış 2000 yılı sonuna gelindiğinde kırılgan durumda olan bankacılık sektöründe likidite kaynaklı Kasım 2000 krizi yaşanmıştır. Krizin sonucunda önemli döviz rezervi kaybı yaşanırken, kısa süreli yüksek faizler verilmek zorunda kalınmıştır.

Şubat 2001 Krizi

Kasım ayında yaşanan yoğun döviz talebi sonrasında önemli oranda döviz rezervi kaybı yaşanırken faiz oranları arttırılarak kriz durdurulmak istenmiştir. Bununla birlikte bu dönemde IMF'den 10.5 milyar dolarlık ek bir kredi kullanılarak döviz kuru çapasına dayalı istikrar programı sürdürülmeye çalışılmıştır.

Kasım 2000 krizinin ardından IMF'ye 62 maddelik bir ek niyet mektubu yazılmıştır. Bu dönemde maliye ve para politikalarının sıkı şekilde uygulanmaya devam edileceği gelirler politikasının sürdürüleceği ve yabancı bankaların Türkiye'de bulunan kredilerinin hükümet güvencesi altına alındığı belirtilmiştir. Ayrıca yapısal reformların hızlandırılacağı açıklanmış özellikle özelleştirmeye ilişkin detaylı bir süreç öngörüsü yapılmıştır.

2000 yılı Kasım ayında yaşanan kriz kısa süreli olarak atlatılmış gibi gözükse de ekonominin yapısal problemleri devam etmekteydi. Bankacılık sektörünün riskleri ve kısa vadeli yabancı sermaye girişine olan ihtiyaç ortadan kalkmamıştı. Faiz oranları Kasım ayında çok daha yüksek seviyelere ulaştı. Yüksek faizler bankacılık sektörünü daha da kırılgan hale getirmiştir.

19 Şubat 2001 tarihinde Cumhurbaşkanı ile Başbakan arasında yaşanan siyasi gerginlik krizi tetiklemiştir. Siyasi gerginlik uygulanan ekonomik programın kredibilitesini düşürerek ekonomiye olan güveni sarsmıştır. 21 Şubat'ta bankalar arası piyasada gecelik faizler %6.200'e kadar ulaşmış, ortalama faizler ise %4.018 olmuştur TCMB'nin döviz rezervleri ise bir hafta içerisinde 27.94 milyar dolardan 22.58 milyar dolara düşmüştür.

Şubat krizi sonrasında mevcut kurt rejimi terk edilerek dalgalı kur sistemine geçilmiştir. Dalgalı kur rejimine geçişin ardından da Mart ayında Türk Lirası kur sepeti karşısında %14.8 değer kaybetmiştir (TCMB, 2003). Artan döviz kurları, sorunlu bilançolara sahip bankaları derinden etkilemiştir. Bankaların öz kaynakları erirken varlıklarının değeri de düşmüştür. Bankacılık sektörünün aldığı yara kamunun mali yükümlülüklerini arttırmış, bununla birlikte ödemeler dengesi sermaye hesabında büyük miktarda net çıkışlar gerçekleşmiştir (Celasun, 2002: 17).

Sonuç olarak 2001 krizinin ortaya çıkmasına bankacılık sektörünün kırılgan yapısı ile sürdürülmekte ısrar edilen döviz kuru çapasına dayanan istikrar programı neden olmuştur

Yüksek cari açık ve aşırı değerli Türk lirası krizi kaçınılmaz hale getirirken yaşanan siyasi belirsizlikler ve siyasi krizler ekonomik krizin fitilini ateşlemiştir.

Krizin ardından dalgalı kur rejimine geçilirken, istikrar sağlayıcı çapa olarak parasal taban belirlenmiştir. Enflasyon hedeflemesi rejimi doğrultusunda adımlar atılarak ön koşullar gerçekleştirilmiştir.

2001 Ekonomik Krizin Sosyo Ekonomik Etkileri

2001 ekonomik krizi sonuçları bakımından Türkiye'nin yaşadığı en ağır ekonomik kriz olmuştur. Arka arkaya yaşanan iki krizin ardından GSMH %9.5 daralmış, enflasyon oranı %68.5'e, kamu borç stoku %101.3 seviyelerine ulaşmıştır. Kişi başına düşen milli gelir 725 dolar azalırken, bu dönemde 19 banka kapanmış, birçok firma iflas etmiş ve işsizlik oranları önemli ölçüde artmıştır (Turan, 2011: 75).

İşsizlik ve enflasyonun aynı anda arttığı ekonomik kriz, sosyal hayatı ve toplumsal yapıyı derinden etkilemiştir. Artan fiyatlar karşısında bir yandan alım gücü düşerken, iflaslar ve kapanan firmalar işsizliği de arttırmıştır. Böyle bir ortamda refahın düşmesi ve beklentilerin bozulması kaçınılmaz olmaktadır.

Hane halkının yaşam memnuniyetini ve ekonomik şartlara bakışını açıklamaya yönelik olarak kullanılan en önemli göstergelerden birisi de iktisadi hoşnutsuzluk endeksidir. Arthur Okun tarafından geliştirilen iktisadi hoşnutsuzluk endeksi, işsizlik ve enflasyon oranlarının toplanmasıyla elde edilir ve her iki değişkene de eşit ağırlık verir. Hem enflasyon hem de işsizlik doğrudan hane halkını etkileyen ve sonuçları hemen görülen makroekonomik göstergelerdir. İktisadi hoşnutsuzluk endeksinin yükseldiği dönemlerde insanların alım gücünün ve refahının düşmesiyle, toplumda huzursuzluğun ekonomik geleceğe bakışta ise karamsarlığın hakim olduğundan söz etmek mümkündür (Akın, 2016: 12).

2001 yılında iktisadi hoşnutsuzluk endeksinin %76.9 ile rekor bir seviyeye ulaştığı görülmektedir. Yaşanan en derin ekonomik krizlerden birisi olan 2001 krizinin toplumsal ve sosyal hayatı olumsuz olarak etkilediği net şekilde ortaya konulabilmektedir. Ekonomik krizin sosyo ekonomik etkileri bakımından diğer önemli sonuçları ise emek piyasasında gözlemlenmektedir. 2001 krizine giden süreçte işgücüne katılım oranı %2.9 oranında düşmüştür. Bu da kriz yıllarında iş bulma umudunun azaldığının bir yansımasıdır.

Aynı dönemde istihdam oranıyla birlikte işsizlik oranları da yükseliş göstermiştir. 2001 yılında %8.4'e ulaşan işsizlik oranı 2001 krizinin etkisiyle sonraki yıllarda %10'ların üzerinde gerçekleşmiştir. Bununla birlikte istihdam oranları da önemli bir şekilde ve düzenli olarak düşmeye devam etmiştir.

Krizin bir diğer sosyo-ekonomik sonucu ise gelir dağılımının bozulmasıdır. Kriz döneminde verilen yüksek faizler ve artan döviz kurları nedeniyle tasarruf sahipleri lehine hem gelir hem de servet dağılımında önemli eşitsizlikler ortaya çıkmıştır. Artan enflasyon ve işsizlik karşısında toplumun bir kesimi önemli bir refah kaybı yaşarken gelir dağılımı da düşük gelir gruplarının aleyhine bozulmuştur. Yüksek faizler girişimcileri ve varlık sahiplerini reel yatırımlardan daha çok mali yatırımlara yöneltmiş, bu yoldan servetleri artarken ekonomik büyüme hızını yavaşlatan bir etki yaratmıştır. Diğer yandan ekonomik büyüme olmadığı için iş bulamayan, tasarruf yetersizliği nedeniyle yüksek faiz ve döviz yükselmelerinden de fayda sağlayamayan yoksul kesimler daha da yoksullaşmıştır (Kazgan, 2021: 256).

Gelir dağılımını ölçmede kullanılan göstergelerden birisi Gini katsayısıdır. 0 ile 1 arasında değer alan gini katsayısı, 0'a yaklaştıkça eşitlik artarken 1'e doğru yaklaştıkça gelir dağılımı

bozulmaktadır. 2001 krizinin sonrasında 2002 yılında Türkiye’de gini katsayısı 0.44’e ulaşmış, devam eden yıllarda ise 2004 yılında 0.40’a düşmüştür (Eğilmez, 2014: 46).

2000 ve 2001 yıllarında yaşanan iki ekonomik krizin ardından gerek makroekonomik göstergelerde gerekse sosyo ekonomik göstergelerde kayda değer bozulmalar yaşanmıştır. Artan işsizlik, bozulan gelir ve servet dağılımı toplumsal yapıyı önemli oranda etkilemiştir. Krizin bir önemli sosyal sonucu aile yapılarını etkilemiş olmasıdır. Artan işsizlik, düşen gelir, toplumsal huzursuzluk nedeniyle evlenme ve boşanma oranlarında kayda değer değişimler gözlemlenmiştir.

Evlilik sayısının 2001 yılından 2002 yılına gelindiğinde 544 binden 510 bine düştüğü görülmektedir. Krizin etkilerinin hissedilmeye başlamasıyla evlenme kararları ertelenebilmekte ve ekonomik nedenlerle evlilik sayıları düşmektedir. Devam eden yıllardaki seyir ile birlikte değerlendirildiğinde ekonomik krizin önemli bir değişken olarak evlilik sayılarını olumsuz etkilediği görülmektedir. 2001 yılında 91.944 olan boşanma sayısı ise 2002 yılına gelindiğinde 95.323’e yükselmiştir. Kriz bireylerin psikolojileri üzerinde yıpratıcı etkiler göstermiştir. Sosyal etkiler zamanla gelişirken bireysel psikolojik çöküntü nedeniyle yaşanan yıkımlar ilk anlarda da gözlemlenebilmektedir. Krizin intihar sayısında artışa neden olduğu da görülebilmektedir. 2000 yılında geçim zorluğu nedeniyle intihar edenlerin sayısı 323 iken 2001 yılında bu sayı 525’e yükselmiştir (TÜİK).

2008 KÜRESEL FİNANS KRİZİ VE SOSYO EKONOMİK ETKİLERİ

2007 yılının sonlarında ortaya çıkan 2008 yılı küresel finans krizi 1929 ekonomik buhranından sonra yaşanan dünya ekonomilerini etkileyen en önemli kriz olarak kabul edilmektedir. Dünya finans piyasalarının merkezi olan ABD’de başlayan kriz, tüm ülkeleri etkileyen bir krize dönüşmüştür. Krizin temelinde konut piyasalarında artan borçlanmalar rol oynamıştır. Başlarda bölgesel etkiler gösteren finansal dalgalanmalar kredilerin ödenememe sorunlarıyla birlikte tüm ABD’yi etkileyen bir krize dönüşmüş, devamında ise küresel bir likidite krizine dönüşmüştür. 2008 ekonomik krizinin birbiriyle bağlantılı birden fazla nedeni bulunmaktadır. Krizin oluşum sürecinde önceki dönemlerde izlenen ekonomi politikalarının da etkisi olmuştur.

2000’li yılların başında ABD’de önemli ekonomik ve siyasi gelişmeler yaşanmıştır. 2000 yılında dot-com balonu olarak isimlendirilen bir borsa krizi yaşanmıştır. Teknoloji firmalarının yer aldığı borsa endeksi olan NASDAQ endeksinde yaşanan büyük değer kaybı sonrasında kriz ortaya çıkmıştır. 2001 yılında yaşanan 11 Eylül saldırıları ve devamında ABD’nin gerçekleştirdiği kıta ötesi askeri hareketler bu dönemin bir diğer önemli gelişmesi olmuştur. Bu gelişmeler nedeniyle para otoritesi para arzını arttırmayı tercih etmiştir.

Bu dönemde ekonominin büyümesi için uygulanan genişletici para politikası nedeniyle önemli bir likidite bolluğu oluşmuştur. Uygulanan düşük faiz ve yüksek likidite politikası başlarda ekonomik istikrarın bir göstergesi olarak kabul edilmiş ve piyasalar tarafından da olumlu karşılanmıştır. Likiditenin artmasıyla birlikte gerek finans sektörü gerekse hane halkı daha cesur yatırımlar yapabilme imkanına kavuşmuştur.

Bol likidite ortamında paranın yönlendiği en önemli sektör konut sektörü olmuştur. Yatırımcılar düşük faizle borçlanarak konut almanın karlı bir yatırım olduğunu düşünmüşler ve yatırımlarını bu kanala yönlendirmişlerdir. Likiditenin bol olması sebebiyle bankalar ve finans kuruluşları bu dönemde verdikleri kredilerde özensiz davranmışlardır. Düşük gelirli veya ödeme gücü olmayan bireyler de konut kredilerine rahatlıkla ulaşabilmişlerdir.

2004 yılından itibaren ekonomik istikrarın sağlanması amacıyla FED tarafından uygulanmaya başlanan daha sıkı para politikası sonrasında konut fiyatları düşerken faizler yükselmiştir. Bu durumda bireylerin ellerinde kredi değerinden daha düşük konutlar kalmaya başlamıştır. Zamanla riskli krediler bankalar tarafından geri çağırılırken, satışa çıkan birçok ipotekli konutta fiyatların düşmesinin bir diğer nedeni olmuştur.

Bankalar bir yandan kredilerini geri çağırırken, aldıkları evlerin değerleri kredi borcunun altında kalan konut sahipleri de evlerini iade ederek kredi ödemelerinden vazgeçmeye çalışmışlardır. Böyle bir ortamda kredi riskleri bankalar tarafından diğer mali kuruluşlara da dağıtılmış olduğundan finansal piyasalar bir bütün olarak risk altına girmiştir. Konut fiyatlarının düşmesiyle ortaya çıkan zarar, bir finansal kuruluştan diğerine sirayet ederken mali sistemin temeli niteliğinde olan banka ve finans kurumlarının iflasına kadar giden bir süreci başlatmıştır (Alantar, 2008: 2).

Klasik Bankacılık anlayışında bankalar verilen krediye karşılık alınan konutu ipotek etmekteydi. Borcun karşılığı olarak ipotek edilen konut gerektiğinde banka tarafından geri alınabilmekte ya da satılabilmekteydi. Gelişen finansal piyasalar ise konut kredilerinde yeni bir anlayışı getirdi. Amerika Birleşik Devletleri'nde bankalar verilmiş krediyi ya da ipotegi üçüncü bir tarafa satabilmeye başladı. Bu üçüncü taraf devlet tarafından desteklenen Kredi Garanti Kurumu benzeri yapılar olabilirken aynı zamanda özel finansal kuruluşlarda olabilmektedir. Böylece ipotekler, finansal piyasalarda alınıp satılabilen varlıklara dönüşebilmektedir.

Bankalar ve finans kuruluşları hem riski dağıtmak hem yasal yükümlülüklerini daha rahat yerine getirebilmek amacıyla konut kredilerini menkul kıymetleştirme yoluna gitmişlerdir. Böylece bankalar geri ödenmeme riskini de bir başka kuruluşa aktarmışlardır. Böyle bir sistem, kredilerin ödenemediği bir kriz anında ise hem bankayı veren krediyi hem de menkul kıymetleri satın alan finans kuruluşlarını risk altına sokmaktadır. 2008 finansal krizinde, bankaların kredileri geri çağırması ve kredilerin ödenememesi sorunu karşısında domino etkisiyle bütün finans sektörü olumsuz etkilenmiştir.

Asimetrik bilgi, yani bir tarafın diğerine göre daha fazla bilgi sahibi olması riski, piyasa bozulmalarının önemli nedenlerinden birisidir. Özellikle karmaşık bir yapıya sahip olan finansal piyasalarda zaman zaman tüm aktörlerin eşit bilgiye sahip olabilmesi mümkün olmamaktadır. Sıradan bir yatırımcının günümüzün karmaşık ve küresel finans dünyasında farklılaşan yatırım araçlarını ve bu araçlar arasındaki değişimleri sürekli takip edebilmesi mümkün değildir. Bu tarz piyasalarda saydamlığın artırılması, piyasa mekanizmasının etkin kılınmasını sağlamakta ve adil şartları oluşturarak krizlerin oluşmasını engellemektedir.

2008 Finans krizine giden süreçte konut piyasasında asimetrik bilgi problemi yaşanmıştır. Konut piyasasında yatırım yapanlar ile konut arzını gerçekleştirenler arasında bulunan bilgi farkları piyasa etkinliğini bozucu bir etki yapmıştır. Banka ve finans kuruluşlarının hangi çeşit varlıklara sahip oldukları, varlıkların dayanaklarının değerleri, varlıkların konu edildiği işlemlerin muhatabının kim olduğu gibi konularda yeterli saydamlık ortaya konulamamıştır. Şeffaflık eksikliği nedeniyle karmaşık türev sözleşmeleri ve menkul kıymetler gibi önemli varlıklarda risklerin hesap ve analizi güçleşmiştir (Afşar, 2011:152).

Kredi derecelendirme kuruluşları bankaların ve diğer finans kuruluşlarının yatırım derecelendirmelerini yapmaktadır. Kredi veren kurumların değerlendirilmesinde en önemli hususlardan birisi verilen kredilerin geri dönüşünün olup olmayacağı konusudur. Yatırımcılar kararlarını derecelendirme kuruluşlarının raporlamaları doğrultusunda yönlendirebilmektedir.

2008 Finans krizi öncesinde ise kredi derecelendirme kuruluşları ile bankalar arasında çift taraflı bir ilişki bulunmaktaydı. Bu kuruluşlar, bankalar ve finans kurumları hakkında değerlendirmeler

yaparken aynı zamanda aynı bankalar tarafından finanse edilmekteydiler. Böyle bir ortamda kredi derecelendirme kuruluşları adil ve tarafsız değerlendirmelerden uzaklaşırken, verilen yüksek kredi derecelendirme notlarıyla riskli menkul kıymetlere olan talep sürmüştür.

Bununla birlikte bu kuruluşlar, değerlendirdikleri kurumlar hakkında her zaman tam bilgiye sahip olamamakta ve bu nedenle yanlış değerlendirmelerde de bulunabilmektedirler. Kriz öncesinde hatalı değerlendirmeleriyle krizin etkenlerinden birisi olarak bu kuruluşlar öne çıkmıştır. Her ne kadar krizin başlamasıyla birlikte kredi derecelendirme notları düşürülse de bu kurumlar 2008 ekonomik krizinde önemli bir itibar kaybı yaşamışlardır.

Finansal piyasalarda düzenleyici ve denetleyici otoriteler piyasa mekanizmasının sağlıklı işlemesi için gerekli idari düzenlemeleri yapmak ve uygulamakla sorumlu kuruluşlardır. ABD bankacılık sistemi içerisinde FED birincil otorite olarak sorumlu kuruluştur. Kriz öncesinde FED gelişmeleri okuyamamış ve müdahale etmekte geç kalmıştır.

Diğer yandan, finansal piyasalarda menkul kıymetlerin ve türev ürünlerinin rolünün artması riskleri de arttırmıştır. Çok hızlı ve aşırı gelişen yeni ürünler bir süre boyunca otoritelerin ve düzenlemelerin dışında kalmış ve bu ürünlere yüksek riskli yatırımlar yapılmıştır. Denetim mekanizmasının sağlıklı olarak işletilememesi 2008 krizine giden süreçte önemli etkenlerden birisi olmuştur.

2008 Küresel Finans Krizi'nin Gelişimi

2006 yılının sonlarından itibaren konut piyasasında ilk bozulmalar gözlemlenmeye başlamıştır. Düşük faiz politikasının sonlanmasının ardından artan faizler karşısında ev satışları düşmeye başlamış, konut stokları artarken yeni konut üretimi de azalmıştır. Faiz oranlarının değişmesiyle birlikte konut kredisi sahipleri ipotekli konut kredilerini ödemekte zorlanmaya başlamıştır. Bankalar konutların bir kısmını satışa çıkarırken, verdikleri kredileri tahsil edememeye başlamışlardır. Piyasada oluşan güvensizlik ortamı bankaların işini daha da zorlaştırmıştır.

2007 yılının yaz aylarında krizin ilk işaretleri görülmeye başlanmıştır. Finansal piyasalarda likidite darlığı nedeniyle bir kriz beklentisi oluşmaya başlamıştır. Ağustos ayında ABD borsalarında çok önemli dalgalanmalar yaşanmış ve bir borsa şoku meydana gelmiştir. Bu dönemde finansal piyasalar ile ilgili riskler artsa da sistematik bir kriz öngörülmemiştir.

2008 yılına gelindiğinde konut piyasası ve dolaylı olarak bankacılık kesiminde başlayan dalgalanmaların tüm ekonomiyi etkilemesi ihtimali giderek kabul görmeye başlamıştır. Mart ayından itibaren bazı yatırım bankaları ve finans kuruluşları piyasa değerlerinin çok altında el değiştirmişlerdir. Ağustos ve Eylül aylarında krizin ayak sesleri iyice yükselirken FED ve ECB başta olmak üzere birçok gelişmiş ülke merkez bankaları piyasaya eş zamanlı olarak likidite sürmeye başlamışlardır. Ne var ki alınan önlemler yeterli olmamış ve finans kurumları arka arkaya iflaslarını açıklamaya başlamışlardır. Özellikle köklü bir kurumsal yapısı bulunan ve kredi derecelendirme kuruluşlarınca da olumlu raporlara konu edilen Lehman Brothers'ın iflasıyla kriz herkes tarafından kabul edilmiş ve bu olay 2008 Dünya Finansal Krizi'nin sembolü haline gelmiştir.

2008 Finansal Krizinin Sonuçları

Finansal kriz ilk ortaya çıktığında yalnızca konut piyasasını etkileyen sektörel bir problem olarak algılanmıştır. Krizin devam eden sürecinde ise kamu otoriteleri krizi bir likidite krizi olarak

yorumlamışlar ve buna yönelik tedbirler almaya çalışmışlardır. Özellikle Avrupa ülkelerinin ABD’de yaşanan krizden aynı ölçüde etkilenmeyeceği düşünülmüştür.

2008 yılının yaz aylarından itibaren kriz derinleşirken Lehman Brothers’ın iflas etmesi ve eş zamanlı olarak yapılan para arzı artışlarına karşın krizin giderilememesi dünyanın geri kalanında da krize olan bakışı değiştirmiştir. Avrupa’daki büyük finans ve sigorta şirketlerinin de krizden derin olarak etkilenmeye başlamasıyla kriz ikinci evresine geçmiştir (Kaya ve Kaygısız, 2015: 174-175). İtalya, Yunanistan, Portekiz, İspanya gibi ülkeler borç krizleri başta olmak üzere önemli ekonomik sorunlar yaşamışlardır. Avrupa’daki finans kuruluşları da önemli zararlar yazarken bazıları iflas noktasına gelmiş bir kısmı kamu otoriteleri tarafından kurtarılmıştır.

Krizin davranışsal etkilerinin de ortaya çıkmaya başlamasıyla tüketici güveninde bir bunalım oluşmuştur. Beklentiler bozulmuş, tüketim eğilimi azalırken tasarruf eğilimi ön plana çıkmaya başlamıştır. Borsalar değer kaybederken, uluslararası sermaye akımları da bu dönemde azalmaya başlamıştır. ABD ve AB ekonomilerinde yaşanan sarsıntılar bu ülkelerle ticari ve ekonomik ilişkiler içerisinde bulunan diğer ülkeleri de etkilemiş ve nihayet krizin 3. evresi olan küresel boyuta ulaşmıştır.

2008 finans krizi tüm ülkelerin büyüme oranlarını olumsuz etkilemiştir. Krizin ağır sonuçları tüm ülkeleri derinden etkilerken uzun yıllar sonra tüm gelişmiş ülkeleri kapsayan bir negatif büyüme ortamı oluşmuştur. Krizden önce de yapısal problemleri olan AB ülkeleri kırılgan yapıları nedeniyle krizden en çok etkilenen ülkeler olmuştur. Bununla birlikte gelişmekte olan ülkelere fon akışının durması bu ülkeleri olumsuz etkilemiştir. Yine aynı dönemde gelişmiş ülkelerde tüketim eğiliminin azalması nedeniyle ithalat oranları da düşmüş, bu da gelişmekte olan ülkelerin ihracatını olumsuz etkilemiştir.

Büyüme oranlarının yanı sıra enflasyon oranları ve işsizlik oranlarında da bozulmalar yaşanmıştır. ABD’de 2007 yılında %4.6 olan işsizlik oranı 2009 yılına gelindiğinde %9.3’e ulaşmıştır. Aynı şekilde AB ülkeleri ve gelişmekte olan ülkelerde de bu dönemde hem enflasyon hem işsizlik oranları artış göstermiştir.

2008 Finansal Krizinin Türkiye’ye Etkileri

Türkiye 2001 yılında ağır bir ekonomik bunalım yaşamasının ardından başta TCMB’nin görev yapısı ve bankacılık sistemi olmak üzere kamu kesimini de içeren önemli reformlar gerçekleştirmiştir. Diğer ülkelerin aksine Türkiye’de bankacılık sektörü ve finans kesiminde iflas eden ya da el değiştiren önemli bir kurum olmamıştır. Aynı dönemde uygulanan sıkı maliye politikası nedeniyle kamu borç stoku ve bütçe açığı oranları da birçok gelişmiş ülkeden daha iyi durumda bulunduğundan bir borç krizi de yaşanmamıştır.

Küresel finansal kriz Türkiye ekonomisini temel olarak dört kanaldan etkilemiştir. Bu kanallar; dış ticaret kanalı, iç ve dış kredi kaynaklarında azalış, yabancı portföy yatırımlarında düşüş, iç talep daralması olarak sayılabilir (Susam vd., 2020: 207).

Türkiye’nin önemli dış ticaret partnerleri olan AB ülkelerinde yaşanan daralma ve talep düşüşü nedeniyle Türkiye’nin ihracatı olumsuz etkilenmiştir. Döviz kurlarındaki artışla beraber daralan ithalatta dış ticaret hacmini küçültmüştür. Her ne kadar bankacılık sektörü güçlü olsa da finansal kriz kredi olanaklarını düşürmüştür. Finansmana erişimde yaşanan güçlükler yatırımları olumsuz etkilemiş bu da dolaylı olarak istihdam düzeyini düşürmüştür. Büyüme için her zaman dış kaynağa ihtiyaç duyan ve tasarruf oranlarının düşük olduğu Türkiye, finansal krizde uluslararası sermaye akımlarının ve portföy yatırımlarının azalmasından olumsuz etkilenmiştir.

Ayrıca kriz algısının yarattığı riskler nedeniyle düşen tüketici güveni, tüketim mallarına olan talebi anlamlı şekilde daraltmıştır.

Tüm bu gelişmelerin sonucunda Türkiye ekonomisinin büyümesi finansal kriz döneminde kesintiye uğramıştır. 2001 yılından itibaren düzenli olarak pozitif büyüme gösteren Türkiye ekonomisi, kriz yıllarında önemli bir daralma yaşamıştır. 2008 Finansal krizi makroekonomik göstergeler bakımından en olumsuz etkisini milli gelir üzerinde göstermiştir.

2008 Finansal Krizi'nin Sosyo-Ekonomik Etkileri

Kriz dünya ticaretini ve ülkelerin büyümelerini olumsuz etkilediğinden bunun emek piyasasına sirayet etmesi kaçınılmaz olmuştur. Kriz yıllarında yaşanan daralma ile birlikte işsizlik oranları artarken, eş zamanlı olarak ücretlerde de düşüş gözlemlenmiştir.

Yaşanan krizle birlikte işgücüne katılım oranı artmıştır. Aynı dönemde işsizlik oranı ise 2009 yılına gelindiğinde %13'lere ulaşmıştır. İşsizliğin en yüksek düzeyine ulaştığı dönemde istihdam oranı da %39.8 ile en düşük seviyede gerçekleşmiştir. Daralan üretim hacmiyle birlikte işsiz sayısı artarken kriz en önemli etkilerinden birini emek piyasası üzerinde göstermiştir.

Aynı dönemde işsizlikle birlikte gelir dağılımında bozulmalar yaşanmıştır. 2009 yılına gelindiğinde Gini katsayısı 0.415'e yükselmiş, yani gelir dağılımı bozulmuştur.

Gelir dağılımındaki bozulmanın yanı sıra kriz yılında reel ücretlerde de düşme yaşanmıştır. Özellikle alt gelir gruplarındaki toplumsal kesimler krizin etkisini daha ağır hissetmişlerdir. Artan işsizlik ve yükselen enflasyon karşısında bu kesimler refah kaybı yaşamıştır. Asgari ücret 2008 yılından 2009 yılına gelindiğinde TL olarak artsa da dolar bazında bir düşüş yaşamıştır. Buna karşın yoksulluk sınırı 2009 yılında bir önceki yıla göre dolar bazında da artış göstermiştir.

Bu dönemde enflasyon oranı ise 2008 yılında %10.1 iken 2009 yılında %6.5 olarak gerçekleşmiştir. Daralan talep ve azalan ekonomik hareketlilik nedeniyle 2008 finansal krizinin ardından enflasyon çok fazla yükselmemiş ve TCMB hedefi olan %7.5'in de altında kalmıştır. Krizin ardından büyüme oranlarının düşmesiyle birlikte 2008 yılında 10.438 dolar olan KBDMG 2009 yılına gelindiğinde 8.559 dolara düşmüştür. Tüm dünyayı derinden etkileyen 2008 Küresel Finans Krizi bulaşıcılık etkisiyle Türkiye'yi de olumsuz yönden etkilemiştir. Her ne kadar yapılan düzenlemeler ile bankacılık ve finans kesimi kurumsal olarak güçlendirilmiş olsa da küresel bir krizin etkilerinden kaçınmak mümkün olamamıştır. Finansal kriz daha önce yaşanan krizlerde olduğu gibi toplumun önemli bir kesimini olumsuz etkilemiştir. Gelir dağılımı adaletsizliği, yoksulluk sınırı, işsizlik oranı gibi sosyo-ekonomik göstergeler bir arada değerlendirildiğinde kriz yılında toplumsal bir refah kaybı yaşandığı gözlemlenebilmektedir.

2008 krizinin artan işsizlikle birlikte aile kurumu üzerinde de olumsuz etkiler ortaya çıkmıştır. 2009 yılında evlenme sayısı anlamlı şekilde düşmüştür. 2008 yılında evlenenlerin sayısı 641.973 olurken 2009 yılına gelindiğinde bu sayı 591.742 olmuştur. Uzun dönemli sayılara bakıldığında 2008-2009 döneminde kriz kaynaklı anlamlı bir düşüş yaşandığı gözlemlenmektedir. Krizin aile kurumu üzerindeki bir diğer yıkıcı etkisi ise boşanma oranlarında görülmektedir. Boşanma sayılarının 2009 yılında dramatik şekilde yükseldiği görülmektedir. 2008 yılında 99.663 olan boşanma sayısı 2009 yılına gelindiğinde 114.162'ye yükselmiştir. 2001 krizinin ardından boşanma oranlarında yaşanan en yüksek artış yine bir kriz yılı ve ertesi yıl olan 2009 yılında gözlemlenmiştir. Krizin psikolojik etkileri de toplumsal huzuru bozmuştur. 2001 krizi ve sonrasında olduğu gibi 2008 krizi ve izleyen yıllarda intihar sayıları yükselmiştir. 2008 yılında 289, 2009 yılında ise 318 kişi geçim zorluğu nedeniyle hayatlarına son vermiştir.

Esasen iç dinamiklerden kaynaklanmayan ve yayılma etkisiyle Türkiye'ye ulaşan 2008 finansal krizi tüm dünyayı olduğu gibi Türkiye'yi de olumsuz etkilemiştir. Krizin makro-ekonomik göstergeler üzerindeki etkileri kısa sürede toparlanmış gibi gözükse de başta emek piyasası olmak üzere sosyal alanlar üzerindeki olumsuz etkileri toplumun bir kesimi için kalıcı olmuştur.

SONUÇ VE ÖNERİLER

1980'li yıllardan itibaren politik alanda başlayan liberal yaklaşım ekonomik anlayışı da etkilemiştir. Artan küreselleşme ile birlikte dünya ticareti hacim kazanmış, korumacı politikalarından daha çok işbirlikleri öne çıkarılmak istenmiştir. Uluslararası ekonomik ve siyasi örgütler bu dönemde güç kazanırken, mal ve hizmet ticaretinin yanı sıra üretim faktörlerinin hareketliliği de önem kazanmaya başlamıştır. Bu dönemde teknolojinin de hızla gelişmesiyle uluslararası ekonomi-politik ilişkilerin derinleştirilebilmesi için daha uygun bir ortam oluşmuştur. İki kutuplu dünya siyasetinin, Soğuk Savaşın sona ermesinden sonra finansal serbestleşme, özgürlüklerin bir parçası olarak algılanmış ve ülkeler bu yönde adımlar atmaya başlamışlardır.

Türkiye'de bu dönemde dünyanın gidişatıyla paralel bir yol izlemiştir. 24 Ocak 1980 kararları ile ithal ikameci anlayış terk edilerek ihracata dayalı bir sanayileşme politikası kabul edilmiştir. Devam eden yıllarda önemli finansal serbestleşme adımları atılırken Türkiye çok hızlı bir dönüşümün içerisine girmiştir. 1989 yılında 32 sayılı Kararname ile tam serbestleşmeye geçilmesi Türkiye ekonomisi için bir dönüm noktası olmuştur. Finansal engellemelere yönelik engeller kaldırılmış sermaye hareketleri tamamen serbestleştirilmiştir.

Sermaye hareketlerinin serbestleşmesiyle portföy yatırımları kolaylaşmış, ülkeler arası fon akımları artmaya başlamıştır. Getiri arayışında olan fon sahipleri, gelişmiş ülkelere daha dinamik ekonomileri ve büyüme potansiyelleri olan gelişmekte olan ülkelere yönelmiştir. Hızlı finansal serbestleşmeye geçen ülkelerin en büyük handikapları ise kurumsal altyapısının hazır olmayışı, düzenleme ve denetim eksiklikleri, dış şoklara açıklık ve siyasi istikrarsızlıklardır.

1990'lı yılların başında bu ülkelere birisi olan Türkiye, serbestleşmeyle birlikte ekonomik bir atılım gerçekleştirmiş ancak tam anlamıyla hazır olunmadan başlanılan bu süreç 1994 krizine giden yolu açmıştır. Devamında ise alınan önlemlere ve uygulanan istikrar programlarına karşın ekonominin kronik problemleri devam etmiş, köklü yapısal reformlar ancak 2001 krizinden sonra gerçekleştirilebilmiştir. 2001 yılının Şubat ayında yaşanan kriz, sonuçları bakımından Türkiye Cumhuriyeti tarihinin en ağır ekonomik krizi olmuştur. Tüm makroekonomik göstergeler bozulurken, toplumsal refah bu dönemde düşmüştür.

2008 finansal krizi ise diğer krizlerden farklı olarak küresel bir krizin Türkiye'ye yayılması şeklinde gerçekleşmiştir. Krizin sebebi olan emlak ürünlerine bağlı türev ürünler Türkiye'nin finansal yapısında bulunmadığından ve 2001 krizi sonrası bankacılık sektöründe önemli düzenlemeler yapıldığından Türkiye bu krizden daha hızlı şekilde çıkabilmiştir.

Yaşanan krizlerin ekonomik yapıda yarattığı tahribat toplumu ve bireylerin refahlarını doğrudan etkilemektedir. İşsizlik, gelir kaybı gibi nedenlerle hane halkının tüketim potansiyeli düşerken toplumsal huzur bozulmaktadır. Krizlerin bir diğer önemli sonucu ise gelir dağılımını ve sosyal adaleti bozucu etkileri olmaktadır. Özellikle yüksek enflasyon dönemlerinde işsizlik rakamları artmasa dahi gelir kaybı olmakta bu da refahı düşürücü bir etki gerçekleştirmektedir. Bununla birlikte varlık sahiplerinin varlık değeri artmakta, tasarruf sahipleri tasarruflarını getiri elde edecek şekilde kullanabilmekte, alt gelir gruplarıyla olan gelir ve refah farkı açılmaktadır.

Kentleşmenin giderek artması, eğitim seviyesinin yükselmesi gibi etkenlerle tüketim alışkanlıkları son 40 yılda önemli oranda değişmiştir. Önceki dönemlerde hane halkının harcamalarında düşük bir yer kaplayan eğitim, sağlık, sosyal harcamalar gibi kalemler tüketim dağılımında önemli bir yer tutmaktadır. Kriz dönemlerinde oluşan refah kaybı nedeniyle bireyler tüketim alışkanlıklarını sürdüremez duruma gelebilmektedir. Kriz öncesi ulaşılabilir olan mal ve hizmetlere erişimin kriz sonrasında aynı oranda sürdürülememesi hane halkının refahını olumsuz etkilemektedir.

Gelişmekte olan ülkelerde yaşanan finansal krizlerden çıkılabilmesi için genellikle kemer sıkma politikaları ve istikrar politikaları ön plana çıkmaktadır. Yüksek enflasyon dönemlerinde uygulanan gelirler politikası da krizlerle mücadelenin önemli araçlarından birisidir. Uygulanan bu politikalar sosyo-ekonomik dengeyi bozucu etkilerde bulunabilmektedir. Kriz karşısında katlanılan külfet toplumsal gruplara eşit olarak dağıtılmadığında hem gelir dağılımını bozucu hem de toplumsal refahı düşürücü etkiler gözlenebilmektedir.

Bankacılık ve finans kesimi kaynaklı krizler kaynak dağılımını değiştirmesiyle sosyoekonomik etkiler yaratabilmektedir. Hem finansal piyasaları hem de reel sektörü doğrudan etkilediği için bankacılık sektörü önemle takip edilmektedir. Bir bankacılık krizi yaşandığında ve iflaslar başladığında krizin etkilerinin sınırlandırılması için kamu otoriteleri bankaları kurtarma arayışına girmektedir. Burada ise kamu bankalarına hazine aracılığıyla sermaye enjekte edilmesi, özel bankaların ise devlet tarafından alınması ve el değiştirmesi gündeme gelmektedir. Nitekim Türkiye 2001 krizinde böyle bir süreci yaşamıştır. Böyle bir durumda normal şartlar altında üretim, yatırım, sosyal yardım gibi alanlarda kullanılacak olan kaynaklar krizden çıkış için harcanmakta ve bu yönüyle toplumsal refahı düşürücü etki yaratmaktadır.

Sonuç olarak Türkiye’de yaşanan ekonomik krizler benzer ülkelerde olduğu gibi toplumsal huzur ve refahı bozucu etkiler göstermiştir. Hızlı finansal serbestleşme, yüksek büyüme isteği gibi nedenlerle yapılan politika hataları krizlerin gelişimini hızlandırmış, düzeltilmesi zor yapısal problemlerin oluşmasına neden olmuştur. Her kriz döneminde belirli toplumsal kesimlerin refahı düşerken yeniden aynı refah seviyesine gelinebilmesi bir süre almıştır. Planlı, istikrarlı, verimli ve istihdam yaratan bir ekonomik büyüme trendinin yakalanması hem ekonomiyi dış şoklara karşı daha korunaklı hale getirecek hem de toplumun sosyo-ekonomik dengelerinin korunmasına yardımcı olacaktır.

Ekonomik krizlerin yaşanmasının ardından ortaya çıkan etkileri gidermek adına kamu otoritesi tarafından bazı önlemler alınmalıdır. Ekonomik krizlerin yarattığı sosyo ekonomik etkilerin en önemli kanallarından birisi emek piyasası olduğundan işsizliğin azaltılmasına ya da artmasının önüne geçilmesine yönelik birtakım tedbirlerin ortaya konması krizin yaratacağı muhtemel etkilerin önlenmesine yardımcı olabilir. Bu tedbirlerin önemli bir kısmı işverenlere sağlanacak destekler olmalıdır. Krizden etkilenen sektörler başta olmak üzere işsizliğin artmamasını sağlamak amacıyla şirketlere vergi yükümlülükleri ve sosyal güvenlik primlerinde dönemsel erteleme ve ödeme kolaylığı sunmak suretiyle kriz dönemindeki yükleri azaltılabilir. Yeni işe alınacak olan kişilerin sosyal güvenlik primleri ve vergi yükleri kriz süresince kamu tarafından yüklenilebilir. Kriz döneminde işçi çıkarmamak ya da yeni istihdam yaratmak gibi çeşitli şartlar altında firmalara finansmana erişimde kolaylık sağlanabilir. Krizin derinliğine ve mahiyetine göre kamu otoritesi işsizliğin artmaması adına işten çıkarma yasağı dahil olmak üzere daha sert tedbirleri de uygulamaya koyabilir ancak bu önlemlerin ekonominin genel yapısında yaratacağı etkiler iyi analiz edilmelidir.

Türkiye’de geçmiş krizlerde krizin ağır etkilerini en çok hisseden toplum kesimleri orta ve alt sınıflar olmuştur. Kriz süresince toplumsal huzur ve refahın sürdürülebilmesi açısından bu kesimlere yapılacak destekler önem arz etmektedir. Düşen reel gelir nedeniyle hem bazı

toplumsal kesimlerin refahı düşerken hem de azalan harcama gücü nedeniyle iç talep daralmakta ve krizden çıkış süresi uzamaktadır. Böyle bir durumda nakdi destek şeklinde yapılacak sosyal transfer harcamaları krizin etkilerinin azaltılmasına yardımcı olacaktır. Emekliler, 2022 sayılı Kanun kapsamında maaş bağlanan yaşlı, malul ve engelli aylığı alan kesimler nakdi desteklerden faydalandırılmalıdır. Bu destekler krizin derinliğine ve etkilerine göre tek seferlik olabileceği gibi üçer aylık ya da altışar aylık dilimlerde verilebilir. İşsizlik sigortası ödemeleri de kriz dönemlerinde önemli bir araç olarak kullanılmalıdır.

Genellikle krizler sonrasında krizden çıkış için istikrar programları uygulanmaya konulmaktadır. Uygulanan istikrar programlarında belirli bir dönem için katı tedbirler ortaya konulabilmektedir. İstikrar programları hazırlanırken yaşanması muhtemel sosyo-ekonomik etkiler göz önüne alınmalıdır. Krizin yarattığı tahribat karşısında toplumsal kesimlerin krizin yükünü adil bir şekilde taşıması toplumsal huzur ve refahın sürdürülebilirliği açısından kritik bir öneme sahiptir. Maliye politikası araçları başta olmak üzere kriz dönemlerinde kullanılan kemer sıkma yöntemleri uygulanırken orta ve alt gelir grubundaki toplum kesimlerinin ekonomik refahının mümkün olduğu kadar korunabilmesine özen gösterilmelidir.

KAYNAKÇA

- Afşar, M. (2011). Küresel Kriz ve Türk Bankacılık Sektörüne Yansımaları, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(2), 143-171.
- Akın, F. (2016). 2001 Krizi Sonrası Türkiye Ekonomisinin Makro Ekonomik Performansı Üzerine Bir Değerlendirme, *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 43,1-20.
- Aktürk, İ. ve Albeni, M. (2002). Doğal Afetlerin Ekonomik performans Üzerine Etkisi: 1999 Yılında Türkiye’de Meydana Gelen Depremler ve Etkileri, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(1), 1-18.
- Alantar, D. (2008). Küresel Finansal Kriz: Nedenler ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme, *Maliye ve Finans Yazıları*, 1(81), 1-10.
- Ardıç, H. (2004). 1994 ve 200 Yılı Ekonomik Krizlerinin, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Bilançosunda Yarattığı Hareketlerin İncelenmesi. Uzman Yeterlilik Tezi. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Muhasebe Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Celasun, O. (1998). The 1994 Currency Criss in Turkey (WPS 1913), World Bank Group.
- Celasun, M. (2002). 2001 Krizi Öncesi ve Sonrası: Makroekonomik ve Mali Bir Değerlendirme. <https://content.csbs.utah.edu/~ehrbar/erc2002/pdf/i053.pdf>. University of Utah, 1-56.
- Çöğürücü, İ. (2012). Türkiye’nin İç Borç Genel Yapısı Üzerine Geçmişten Günümüze Bir Değerlendirme, *USES Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 2(1), 93-104.
- Dönek, E. (1999). Türkiye’de Bankacılık Sektörü ve İç Borçlanma, *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, 14(165). 38-57.
- Eğilmez, M. (2014). *Örneklerle Kolay Ekonomi*, Remzi Kitabevi: İstanbul.
- Gaytancıoğlu, S. (2010). Rasyonel Beklentiler Teorisi Çerçevesinde Türkiye’de 1994 Krizi, *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2(1), 139-146.
- Kaya, D. G. ve Kaygısız, A. D. (2015). 2008 Küresel Krizi ve Sonrasında Türkiye’de Uygulanan maliye Politikalarına Genel Bir Bakış, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 11(26), 171-194.

- Kazgan, G. (2021). *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2009)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul.
- Koyuncu, M. ve Şenses F. (2004). Kısa Dönem Krizlerin Sosyoekonomik Etkileri: Türkiye, Endonezya ve Arjantin Deneyimleri, *ERC Working Papers in Economics*, 4(13), 1-42.
- Özatay, F. (2020). *Finansal Krizler ve Türkiye*, Doğan Kitap, İstanbul.
- Özatay, F. ve Sak, G. (2002). The 2000-2001 Financial Crisis in Turkey, *Brookings Trade Forum 2002*, 121-160.
- Özgen, F. B. (1999). Türkiye’de İç Borç Sorunu ve İç Borçların Sınırlandırılması, *Yeni Türkiye Dergisi Türk Ekonomisi Özel Sayısı*, (27), 353-375.
- Sakal, M. (2002). Türkiye’de Mali Disiplinsizliğin Yapısal Sorunları, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(1), 175-198.
- Susam, N., Özgül, H. B., ve Yavuz, E. (2020). *Türkiye Ekonomisi ve Maliyesi 1923-2023*, Beta Basın Yayın Dağıtım, İstanbul.
- TCMB, (2003). “Yetmiş Birinci Hesap Yılı Hakkında Banka Meclisi’nce Hazırlanan Faaliyet Raporu, Bilanço, Kar ve Zarar Hesabı, Denetleme Kurulu Raporu, Ankara.
- Turan, Z. (2011). Dünyadaki ve Türkiye’deki Krizlerin Ortaya Çıkış Nedenleri ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi, *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 4(1), 56-80.
- Uygur, E. (2003). Finansal Şişkinlik, Riskler ve Düzeltme Gereği: Makroekonomik Yansımalar, *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, 18(202), 49-66.
- Yükseler, Z. ve Çanakçı, İ. (2000). 2000-2002 Yıllarında Türkiye Ekonomisi: Sorunlar, Makroekonomik Politikalar ve Beklentiler, *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, 15(166), 10-16.